di u nama taj privilegovani trenutak potrebe za čitanjem poezije, onda se traži od nje ono najbolje, pa makar to bilo i teško. Traži se poezija onih koji su najviše verovali u poeziju i najviše u njoj mogli.

Iracionalno se zapravo ne pretvara u racionalno. I to ostaje tako, ne zbog nemoći jezika, ili zbog naših psiholoških nedovoljnosti. Čak treba odbaciti pretpostavku da je sama klasifikacija pogrešna. Jedno se ne pretvara u drugo; poezija to pokazuje. Nema te terapije koja može sve da racionalizuje, nema te analize koja bi poeziju izlečila od sebe. Sama poezija je neizlečiva. To je jedna od njenih osnovnih odlika.

Postoji velika poezija i postoje velike poetičnosti. Paradoks je reći: ima velike poezije koju tek treba napisati. Gde je **ima?** Odakle treba da se pojavi? Ima li je u jeziku? Treba li iz njega da naiđe? Poezija se govori, ona je govor, ali ne dolazi iz govora, ona nije sama ta izgovorenost. Nije ni samo jezik, niti je poezija usavršavanje jezika, njegova kultura. Ona dolazi iz predjezika, i predsmisla.

Znači li to da se o poeziji zapravo ne može razgovarati?

Mislim da pesnik čuje nešto iza svog uha. On veruje da i drugi čuju to iza uha, ako ih on rečima podseti. To što čuje, zvuči ponekad drevno, ponekad sasvim novo, ponekad zvuči neizrecivo. Moglo bi se reći da je pesnik tu da osluškuje kretanja na dnu jezika, ili da ponovo čuje prajezik u njegovoj zaboravljenoj svežini. Mislim da je reč »prajezik« samo simbol za ono što pesnik traži: to traženje nema svoje tačno ime.

Pesnik je tu više da sluša, nego da govori. On je protiv gluvoće, protiv rečitosti, protiv zadebljalosti i neprovidnosti. Razume se, pesnik je tu protiv laži, one dublje. Nesrećnik, njemu ni istina nije dovoljna.

Avgust-septembar 1976.

jovan lukić: plakat, 1975, ofset

ČAROBNO I TEHNIČKO

dušan pajin

Govoriti o tehničkom i tehnici znači govoriti o nečem što izgleda jasno i piscu i čitaocu. Međutim, zbunjuje nas kako bi se moglo govoriti o čarobnom, to jest o nečemu što izgleda samo kao slutnja ili neodređen nagoveštaj, izvan konkteksta kulturne antropologije u kojoj je ono specifična kategorija proučavanja magije, mita i drugih predmeta arheologije duha. Pa ipak, pokušaćemo da mislimo o čarobnom kao o aksiološkoj kategoriji.

Postavlja se, pre svega, pitanje može li se o čarobnom govoriti kao o samostalnoj vrednosti, ili je ono, naprosto, kvalitet drugih vrednosti, ili specifičnije (kao i tehničko), određen način ostvarivanja nekih vrednosti? Po svemu sudeći čarobno se javlja u sva tri značenja; dakle — kao imenica i kao pridev. Uostalom, isto važi i za neke druge vrednosti, na primer lepo, dobro itd. Otuda je neobičnije da se čarobno ne javlja u čitavoj istoriji zapadne aksiologije, od Sokrata naovamo. Izgleda da su u pitanju dva razloga. Pre svega, čarobno nije konstitutivna vrednost — na njemu se ništa ne može zasnovati, nepouzdan je i odnosi se na neplanirane okolnosti. Istina i pokušaji da se odrede dobro i lepo suočavali su se s velikim teškoćama, o čemu svedoče istorije etike i estetike, ali je ipak Platon čitavu državu zasnovao na ideji javne dobrobiti. S druge strane, čarobno je ostalo zarobljeno u magijskoj i religijskoj tradiciji i u toj meri se identifikovalo sa sujeverjem i iracionalizmom, da je svako samostalno mišljenje (kao konstitutivno) dopuštalo čarobno samo kao figurativni estetski atribut (pa se govorilo o »čarobnoj muzici«, ili »čarobnoj poeziji«).

U magijskoj tradiciji čarobno je u neposrednom sadejstvu s tehničkim. U primitivnim društvima čarobno i tehničko su povezani u jedinstvenu praksu. To nisu dva odvojena domena, već skup radnji sa zajedničkom svrhom. Kad se izgovori čarobna reč ili izvrši radnja, a potom (tehnički) izvede (funkcionalna) radnja, i jedno i drugo je deo jedinstvene prakse. Za nas se, pak, magijsko i tehničko javljaju kao dve odvojene sfere s različitim važenjem. Nekakve ostatke magijskog priznajemo samo kao spontanu, nespecifikovanu psihotehniku koja usredsređuje psihičku energiju subjekta u pravcu cilja. Magija pretpostavlja mnogo više — ona računa s »dušom stvari« i pretpostavlja univerzalno psihičko polje gde duh subjekta upliviše dušu objekta i tako omogućuje sporovođenje cilja na materijalnom planu. Ponekad se magijska radnja samostalno sprovodi, a ponekad u sadejstvu s funkcionalnom, tehničkom radnjom. Naravno, ova podela je izraz našeg kulturnog koda. U tradiciji magija je funkcionalna, iako ekskluzivna po tehnici i izvršiocima. No, na isti način je ekskluzivna i naša tehnika. Antropolozi su u određenom smislu potcenjivali magiju, shvatajući je isključivo kao kompenzaciju za manjkavost, ili nepoznavanje tehničkih sredstava. Nasuprot ovom, drugi su je precenjivali, uzimajući ozbiljno »narcističku svemoć« magije.

U religijskoj tradiciji čarobno počiva na veri u božanstvo i dokaz je njegove milosti. No, istorijski posmatrano, ono se retko javlja u čisto religijskom vidu — kao puki izraz milosti — i najčešće je na prelazu između magijskog i religijskog značenja, javljajući se kao ispunjenje želja i neverovatnih zahteva, ili kao svojevrstan ukras posvećenoga, na isti način kao što je u magiji ono svojstvo vrača, ili šamana.

*

Ako, s jedne strane, odbacimo ove dve tradicije, a s druge se suočimo s ulogom tehničkog u našoj slici sveta, postavlja se pitanje ima li danas uopšte mesta za čarobno? Pokušaj Pjera Mabija da uz sopstveni doživljaj čarobnog u svakodnevnici pruži i presek kroz literarnu tradiciju čarobnog (P. Mabij: *Ogledalo čudesnog*, Beograd 1974), kroz šifre čarobnog, koje je ostavila tradicija, pokazuje da stvarni doživljaj čarobnog može biti samo ispred nas, u otkrivanju sopstvenih šifri.

Način izvedbe

Najpre, kako stoji sa čarobnim kao vidom izvedbe, to jest može li se uopšte govoriti o čarobnom kao o načinu ostvarivanja nekog ishoda?

a) Postavlja se pitanje nije li čarobno u pojedinim domenima delatnosti, u stvari, samo ono »tehničko« specijaliste. Ono što neupućenom izgleda kao udeo talenta ili čarobnog u umetnosti, sportu ili stvaralaštvu, možda je samo visoko razvijena i uvežbana tehnika koja daleko nadmaša mogućnosti neupućenoga i netreniranoga, pa mu se otuda prikazuje kao nešto čarobno. Po jednom viđenju, svi su kao mađioničari — u onome što izvode nema ničeg čarobnog, već samo visoko uvežbane tehnike. U stvari, u takvom viđenju na delu je očita, ali (bar dosad) neimenovana tendencija razčarobnjavanja. To neprestano razlaganje svega i svačega na tehniku i metod i njihovo naglašavanje nasuprot talentu i imaginaciji (tim poslednjim ostacima čarobnog), nasuprot bilo čemu što se ne bi moglo naučiti ili uvežbati, može se uočiti u svim domenima. Ne samo da mađioničari prikazuju publici kako se uvežbavaju pojedini trikovi, a stvaraoci naglašavaju da je njihovo delo 99 odsto rada i jedan odsto talenta, već je svuda akcenat na tehnici i metodi, na specijalnim zahtevima školovanja, upućivanja i treniranja za datu oblast. Besomučan trening vrhunskih sportista u potpunosti odgovara dugim godinama školovanja i specijalizacije koje prolaze kandidati za pojedine umetničke ili naučne discipline. Razrade treninga i naučnih metoda, u vidu bezbrojnih priručnika i metodologija, nisu tek u službi potencijalnog kandidata, već pokazuju da je novovekovna civilizacija prešla iz faze inspiracie u fazu tehnike.[1])

Nekoj prošloj, ili budućoj civilizaciji, verovatno bi izgledale isto tako sluđene naše bezbrojne metodologije kao što nama izgledaju alhemijski, ili magijski priručnici.

b) Desakralizacija i depersonalizacija (ili ono što bismo u drugom smislu mogli označiti kao razčarobnjavanje) ukupne zbilje, bilo je jedan od faktora uspostavljanja izvesne samostalnosti i novih moći čoveka. Međutim, potrebno je osvrnuti se i na neke zanemarene aspekte ovog procesa.[2])

Prosvetiteljstvo i novi vek preuzimaju na sebe zavete eshatona, a tehnika obećanja čarobnog. »Mit prelazi u prosvetiteljstvo, a priroda u puku objektivnost«, vele Horkhajmer i Adorno. »Čovjek misli da se oslobodio straha kada više nema ničega nepoznatog. To određuje put demitologiziranja (od strane) prosvetiteljstva, koje ono što je živo izjednačuje s neživim, kao što je mit neživo izjednačavao sa živim« *(Dijalektika prosvetiteljstva)*, str. 23 i 29).

Za nas, izlazak sunca nije još jedan dokaz naklonosti majke prirode, ili božanstva koje upravlja sunčevim kolima, već stvar objektivnih (bezličnih) odnosa među planetama, kao što cvetanje cveta nije čaroban događaj u prirodi koja bi htela da se ukrasi, već jedna faza biološkog ciklusa.

No, mi nismo zadovoljni s tim da izbrišemo svaki trag čarobnom iz sadašnjosti i budućnosti, već hoćemo da sprovedemo i razčarobnjavanje prošlosti, budući da i ti ostaci, u vidu bajki, predanja i mitova, ipak nekako ugrožavaju naše uverenje u tehniku i njenu moć svojim opisima čarobnih mogućnosti. Tehnička interpretacija je, ipak, ubedljivija od pukog ignorisanja. Otuda se javlja izvestan broj autora koji tehnički interpretiraju tradiciju magije i mita. Sve neobične događovštine o kojima govore stari, vele nam, samo su njihova neuka interpretacija tehničkih dostignuća pretpostavljenih posetilaca iz svemira.

Riječ je o svojevrsnom siromašenje sveta, njegovom sasušivanju, koje je teže pokazati istorijski, ili o čemu čovek ima makar bledo sećanje zasnovano na ličnoj istoriji, kad poredi svoj doživljaj sveta iz detinjstva i adolescencije, s kasnijim doživljajem sveta. Slutnju o tome nalazimo u Kafkinim romanima, ili u novije vreme u tzv. negativnim utopijama koje nas suočavaju sa situacijama totalne tehnizacije i obezličenja.

c) Međutim, priroda ostaje (potencijalno) spremište čarobnog — tehnička nikad.[3] Cvetanje cveća, ili izlazak sunca mogu biti čarobni — kretanje lifta, ili otvaranje automatskih vrata su tehnički. Čarobno je ono što se događa od sebe — tehničko je (prethodno) uređeno da se tako odvija. S takvim određenjem dolazimo na (paradoksalnu) ideju da je svet danas više čaroban nego u mitska vremena. Za nas, svet se odvija od sebe — za mit, koji se javlja kao (prvo) tehničko objašnjenje sveta, on se odvija jer je mitskim likovima tako postavljen. U mitu je svet božanska tehnika — za nas, on je uređaj kome se ne zna postava (zašto uopšte nešto, a ne naprosto ništa?).

Tehničko je ono što je uređeno (uređaj), čarobno je ono što se zbiva (zgoda). Međutim, u drugoj ravni vidimo da sam uređaj počiva na zgodi. Mi uređujemo na osnovu zatečenog — uređaji počivaju na delovanju onoga što nismo uredili). Tehnika počiva na ne-tehničkom, na tzv. slepim silama[4]) i odnosima koje mi ne uvodimo, već stavljamo u pogon.[5]) To je i uporište platonizma — da ne možemo pronaći ono što se ne bi moglo pronaći, dakle, ne pronalazimo ništa što već na neki način ne postoji.[6])

Sređivajne sveta

Da bi se svet sredio moraju se isključiti sve zgode, osim onih koje napajaju uređenje, koje su praktične.[7]) Ne sme se podleći čarobnoj pesmi sirena. »Mjere primijenjene na Odisejevoj lađi u susretu sa sirenama vidovita su alegorija dijalektike prosvetiteljstva« *(Dijalektika prosvetiteljstva*, str. 48). Potiskivanje autentično čarobnog otpočinje vaspitanjem. Na određen broj pitanja detetu se daju tehnički odgovori, a ostala se proglašavaju glupim. Odraslima je svet banalan. Nedostatak čarobnog se stoga nadomešta na različite načine. Na popularnoj ravni mitizacijom tzv. popularnih ličnosti.[8]) Nešto složeniji je mit o ukletom ili nastranom geniju, poduprt hipotezom psihologa o vezi genijalnosti i duševnih poremećaja.

Treći vid je razmah interesovanja za razne neobične pojave i sposobnosti. Kad se pobliže osmotri, vidi se da interesovanje nije upućeno na sam sadržaj pojava, već se, u stvari, shvata same mogućnosti da u poretku objašnjivog i tehničkog postoje rupe i propusti kroz koje bi moglo procuriti nešto neobično, kao surogat čarobnog.

Četvrti vid nadomeštanja čarobnog jeste naučna fantastika koja se hrani tajnom čežnjom tehnike i izrasta kao svojevrsno sjedinjenje tehničkog i čarobnog. Naučna fantastika nam otkriva da je tajna čežnja tehnike čarobno. Rastvaranje čarobnog u tehničkom, u prvo vreme, izgleda kao uspešna zamena i potiskivanje čarobnog od strane tehnike. No, u svojim vrhunskim težnjama i inspiracijama, tehničar preuzima na sebe zavet čarobnjaka, a tehnika, obećanja čarobnog.

Stvar je u tome da se čarobno ne može uspešno potisnuti samo razobličavanjem (kao nešto tehnički neshvaćeno, ili neuspelo) s čime, inače, započinje novovekovno prosvetiteljstvo. Da bi arhetip čarobnog izgubio snagu, mora se s njegovim tehničkim odbacivanjem preuzeti njegova inspiracija, to jest, preuzeti na sebe tehnička realizacija čarobnog.

Pogledajmo, na primer, kako se to zbilo s najzanimljivijim idejama iz tradicije čarobnog: letenjem i dosezanjem drugih svetova. U prošlosti to su bile moći šamana, čarobnjaka, ili vlasnika letećeg ćilima. Međutim, za njih, letenje i kontakt s drugim svetom su, pre svega, funkcionalne radnje — preduzete da bi se postigao neki drugi cilj. Čarobno se tu ne javlja kao vrednost za sebe, već je u funkciji izvedbe — izlečenja nekog saplemenika itd. Letenje iz zadovoljstva, letenje radi čarobnosti letenja, pre svega je opsesija pesnika, sportiste, ili neuspelog tehničara koji pravi krila. Ponekad, kao u Ikarovom letu, mit čak upozorava na opasnost i nerealnost takvog leta.

U magiji je letenje čarobno po sredstvima, no za nas je ono čarobno po zadovoljstvu samog leta, po lakoći koju letenje sugeriše. Čini se, dakle, da u ovom slučaju tehnika stvara mogućnosti za otkrivanje čari leta onome ko leti radi letenja, a ne radi prevoza.

Drugi svetovi su danas druge planete i njihovo dosezanje izgledalo je do pre 20 godina kao čarobna ideja. Sada je to samo tehnički problem. Čarobna izgleda još jedino mogućnost da se tamo susretne neko s kim bi se moglo saobraćati. No, pri tome, izgleda da nas najviše uzbuđuje mogućnost razmene tehnike s drugima. Glavna projekcija se vrti oko toga da su »oni«, ili iza nas, ili ispred nas; da ćemo mi njih impresionirati, ili da ćemo dobiti na poklon neku neviđenu tehniku. Takoreći, skočićemo u sopstvenu budućnost, načinićemo ogroman progres.

Tesla — između čarobnjaka i tehničara

Nikad nam tehnika[9] sama po sebi nije pružila toliko radosti, kao kada smo njome impresionirali divljaka kome je puška izgledala poput moćne čarolije. Čarolija je padala onda kada bi divljak ovladao njome kao tehnikom. U tome se, istovremeno, pokazuje temeljni neuspeh tehnike kao čarolije.

Tehnika podleže rđavoj beskonačnosti, jer uvek može biti nadmašena vlastitom istorijom. Nasuprot tome, čarobno je, u principu, nenadmašno i potpuno — može se poboljšati samo tehnika. Ništa ne menja činjenica da istorija magije beleži nadmetanja čarobnjaka, jer se tada oni javljaju u ulozi tehničara čarobnog.

Nasuprot njima, novovekovna tehnika daje čarobnjake tehnike. Jedan od najvećih bio je Tesla.

S inspiracijom čarobnjaka, on ostvaruje delo genijalnog tehničara u svetu elektrotehnike. Javnom mnjenju vremena on je zanimljiv kao čarobnjak tehnike, a poslovnim ljudima kao tehničar. Tesla je, pre svega, čovek čarobnih zamisli, ali vojsku i industriju interesuju tehnička rešenja. To dvojstvo čarobnog i tehničkog umnogome utiče na Teslin lični život i karakteristično je za situaciju u kojoj se realizuje njegova sudbina.

U novovekovnom kulturnom kodu čarobno je nešto nerealno. Otuda, kad se pojavio sa svojim čarobnim zamislima, Tesli niko ne veruje sve dok ne ponudi i tehnička rešenja (ponekad mu ne veruju ni tada). On je neprestano gonjen samonadmašivanjem, ne zato da bi patentnom uredu mogao ponuditi nove pronalaske, a poslovnim ljudima nove razloge za ulaganja u njegova dalja istraživanja (to su sekundarni motivi), već zato što se domen tehničkog pred njim otvarao kao područje neograničenih mogućnosti, tj. kao područje čarobnog. Njegova tehnička rešenja samo su iverje velikog čarobnog stabla — ideje o mogućnosti korišćenja skoro neograničene energije na bilo kojoj tački zemljine kugle. On je o tome govorio i kada je za javno mnjenje i poslovni svet bio samo bivši tehničar s čarobnim (tj. nerealnim) idejama. Za njega su dotadašnji pronalasci bili preludijum za glavnu temu u koju niko nije verovao, ili nije, možda, ni želeo da veruje,

budući da bi uzdrmala dotadašnji političko-ekonomski poredak zasnovan na monopolima i kupoprodaji energije i tehnike.

Teslina ideja bila je više čarobna nego tehnička, ne samo stoga što nije imao mogućnosti ni sredstava da je prevede na tehnički plan, već i što je nadmašala ravan tehničkog (u metodološkom smislu) kao ograničenog dejstva u realizovanju neke upotrebne vrednosti i (u društveno-ekonomskom smislu) kao kvantuma društveno korisnog rada koji je predmet kupoprodaje. Čak i da je Tesla uspeo tehnički realizovati svoje ideje, pitanje je ne bi li one morale ostati konzervirane u nerealnom, u naučnofantastičnom, pošto bilo koji tadašnji poredak ne bi mogao da podnese takvu proizvodnu snagu koja bi nadilazila tehniku i u metodološkom i u ekonomsko-političkom smislu.

Nijedan tehničar ne može nadmašiti Teslinu inspiraciju, jer je to inspiracija čarobnjaka, ali može nadmašiti njegovo delo (u teorijskom smislu), budući da tehnika ne ostaje na elektrotehničkoj ravni, već ide dalje. U tom smislu, njegovo delo ulazi u istoriju tehnike iako izrasta na inspiraciji čarobnog.

Progres i egzistencija

Pojedinac je istorija u malom — progres postoji u istoriji i pojedinac ga prenosi na ravan lične egzistencije kao parametar smislenosti. Delanje i življenje poprimaju smisao u mjeri u kojoj ostvaruju napredak u terminima društvene uspešnosti, kao što su ugodnost, ugled itd. Čovek sebi predstavlja sopstveni život skoro kao grafikom proizvodnje u kojem su ucrtane određene vrednosti i pokušava da se kreće uzlaznom linijom. Pri tom se trudi da učini svoje ponašanje maksimalno tehničkom, to jest ekonomičnim, racionalnim, efikasnim. Ovo povremeno kvare iracionalne tendencije, neizvesnosti i iznenađenja egzistencije. U primitivnim društvima to se pokušava predupredi ti tehnikama zaštite i osiguranja od zlih duhova, a u savremenom društvu medicinskom zaštitom, socijalnim i drugim osiguranjima. No, sve dok je reč o usponima i padovima egzistencije u okviru jedne uzlazne linije, to ostaje kompenzirano narednim uspehom Kriza se javlja kad linija postane trajno silazna, kad čovek primeti stalno opadanje snaga, ili kad biva izbačen iz društvene uloge i podele rada s kojima se identifikovao, gubeći jednu po jednu uporišnu tačku na kojima je gradio svoju važnost i osećaj smislenosti. To ne mora biti situacija emigranta kakvu nalazimo u *Romanu o Londonu*, ili suočavanje sa smrću u *Smrti Ivana Ilića* — dovoljna je situacija kroz koju prolazi većina ljudi.

Tehničko poimanje egzistencije je u jednoj ravni potrebno, ali projektovano na čitav život ono se okreće protiv njega. Uspostaviti pravila po kojima život ima smisla samo kao uzlazna, progresivna linija, znači preseći život na dve polovine, pri čemu se druga polovina doživljava kao pad u ne-vrednost i besmisao. Tehničko i statističko poimanje života snabdeva nas stalno novim podacima i procesima naših izgleda da doživimo, ili preživimo nešto, normativima (intelektualne, seksualne, fizičke i radne efikasnosti) koji su fikcije, jer su statističke veličine prema kojima svaki pojedinac izgleda nenormalan. Kad čovek odradi i odigra svoje društvene uloge dolazi do zaključka da više nema razloga da živi. Tehnički gledano, on je neupotrebljiv za društvo i svoju »neupotrebljivost« i »beskorisnost« oseća kao gubitak smisla, jer je sada izvan ideje progresa. Budući da je gradio identitet na različitim društvenim ulogama kroz koje je prolazio i povezivao se s njihovim identitetom, on oseća da ga više nema. Stoga nije čudo da se još i u cituljama i na nadgrobnim spomenicima ljudi drže svojih bivših zanimanja i titula.

Pitam se da li bi šire poimanje područja između rođenja i smrti, poimanje čoveka izvan, ili mimo njegovog socijalnog identiteta — onda kad je on postao beskorisna strast — moglo naći svoje uporište u čarobnom, a da ne padne na ravan traženja identiteta onoga ko se povukao u šumu, manastir, ili ludnicu? Kakav bi on identitet mogao otkriti mimo tehničkog identiteta socijalne, političke, radne, funkcionalne, korisne životinje? Zaista, da li je Napoleon na Svetoj Jeleni mogao prestati da bude bivši car, makar da je i bio ostrvski zatvorenik; da li je Tesla, ostavši bez laboratorije i novca mogao da prestane biti pronalazač, pa čak i bivši pronalazač? Nisu li obojica još samo snevali da će nekim čudom, nekom čarobnom zgodom povratiti carstvo, odnosno iznova ostvariti veliki pronalazak koji će donositi milione?

Kako čovek uopšte može znati kada je vreme da se konačno povuče, čak i ako ima svest da je život uopšte, pa i njegov sopstveni život, nešto mnogo šire od uloge i društvenog identiteta uz koji prianja, ili u koji ga vraćaju njegovi savremenici? I kad je bitka izgubljena ili završena, može izgledati da bi možda neki novi, dodatni napor mogao stvar još uvek preokrenuti u drugom pravcu — nije li osnovna deviza života: nikad se ne predati? Zaista: kako se može znati kada je vreme da se od nečeg dignu ruke, čak i kad čovek oseća da u njemu ima mesta za još nešto? Očito, odgovor se ne može dobiti tehničkim putem — reč je o nekoj vrsti čarolije, ne znamo kakve.

Nije li Tesla, dok je kao pomalo zaboravljeni starac hranio golubove na njujorškim skverovima, pomislio da je mogao ostati u Smiljanu i biti pop ili učitelj koji bi, u tim godinama, vodeći unuke na izlet u okolinu, bio možda prirodniji čovek i srećniji starac? Njegov život pronalazača i naučnika, s tim groznicavim noćima i užurbanim danima, mogao je tada spasti s njega kao stara koža koju zmija ostavlja za sobom bez žaljenja. Možda bi tako pronašao ono vreme koje je izgubio radeći na elektrotehničkim pronalascima za dobro čovečanstva.

Nije li Napoleon, dok se udvarao poslednjoj ženi svog života, pomislio da je mogao ostati na Korzici kao šef policije, ili noćni čuvar i prepustiti nekom drugom rušenje feudalizma, donošenje *Code civila*, zavođenje evropskih grofica i pomor miliona ljudi?

I jedan i drugi imali su obrazloženja za svoje strasti, dok su one bile aktivne. Tesla je hteo da koristi čovečanstvu, Napoleon Francuskoj. U stvari, svaki je tražio dobro pokriće da utroši snagu i energiju koje su mu stajale na raspolaganju i da, u tom trošenju, otkrije ili dosegne radosti koje bi mu, činilo mu se, inače bile uskraćene. U svakom slučaju, mogli su se radovati samo ako su uvideli da je stvar u trošenju snage — ne u postizanju izvesnosti — bilo da je reč o pronalasku, ili osvajanju sveta.

Čarobno u egzistenciji

Dok na planu istorije možemo sebi predstaviti proticanje vremena kao nešto što omogućuje progres (ili, čak, kao sam progres), na individualnom planu vreme na određenoj tački postaje tragično. Tragedija je čarobna zato što je sve u njoj neumitno, jer nastaje tako što se čarolijom vremena sve izokreće. Otuda se ona ne može prevladati nekom tehničkom čarolijom (makar to bila patnja, ili moralna veličina — one su takođe, samo vid trošenja, kao istrajavanje u tragediji), već jedino nekom drugom čarolijom koja će poreći pretpostavke tragedije.

Možda život postaje shvatljiv čoveku tek kad mu više ništa ne preostaje. Ali i to da mu »više ništa ne preostaje« samo je varka staračkog doma, znak da čovek ne može da prekorači meru bivanja po kojoj je bio. Greška nastaje kad se umor izjednači sa žalošću, prianjanje sa životom, strast sa srećom.

Otkriva se da je sama egzistencija poprište čarobnog, za onoga ko može da izađe iz svakodnevnice, iz tehničkog vremena i funkcionalne percepcije. Hoće li to biti zaustavljeno vreme estetičke percepcije zabeleženo u haiku poezije, ili privilegisani trenuci u prolapsima sećanja pronađenog vremena o kojima govori Marsel Prust, ili ona svetlost što je na egzistenciju baca svaralački trenutak u Sartrovoj *Mučnini*, koju otkriva Rokanten misleći o nepoznatom autoru slučajnog šlagera, ili čudesni spojevi što ih na velikim prelazima života uočava Jung — stvar je domašaja i slobode ličnosti. Reč je ovde o čarobnom kao o kvalitetu situacije, o čarobnom koje ništa ne postiže, već je vrednost po sebi, naprosto tu, izvan svake izvedbe.

U tom sklopu otkriva se specifično savremen smisao čarobnog, to jest da neko zbivanje, ili doživljaj vrede upravo kao čarobni, a da tehnički realizovani nemaju vrednost. Ne postoji ovaj vid čarobnog — ona hoće neki cilj na magijski način, ili zato što ne može da ga realizuje neposredno tehnički, ili da bi potpomogla tehničku realizaciju.

Osnovne egzistencijalne vrednosti ne samo da su po pravilu izvan svakog računa, već njihovo moguće »tehniziranje« čovek instiktivno odbija. Kao da unošenjem racionalnog i proračunatog u određene situacije ishod pada u domen banalnog i dosadnog. Čovek ne želi neke stvari kao ishode, kao rezultate plana, već kao dar, kao ono što je za vernika milost, a za dete nenadani poklon. On neke vrednosti želi ne kao rezultat naprezanja, ili objektivne nužde, već kao naklonost bivstvovanja, kao srećan slučaj.

---

[1]) Kad govorim o tehničarima i tehnici ne mislim na tehničku intilegenciju (na tehničara i tehnologa u proizvodnji) niti na tehniku kao skup raznih uređaja. Reč je u tehničaru i tehnici u filosofskom, a ne tehnološko-proizvodnom smislu (ovo drugo je samo jedan od aspekata tehničkog). Tehnika i tehničari postoje i u filosofiji, umetnosti i međuljudskim odnosima.

[2]) Uporedi: M. Horkhajmer & T. Adorno, *DIJALEKTIKA PROSVJETITELJSTVA*, Sarajevo 1974.

[3]) To je nešto što Mandić ne uviđa kad kritikuje Jungovo shvatanje prirode kao tradicionalno i romantično, ističući da je tehnika nova priroda *(Mitologija svakidašnjeg života*, str. 176).

[4]) Slepe sile su oslepele u novom veku, kad je čovek progledao. U mitsko vreme participirale su u proviđenju.

[5]) Na primer, sva elektrotehnika počiva na odnosu pozitivnog i negativnog naboja (na tehničkom us-postavljanju i zgodimičnom potiranju napona). Pravila su tehnička — zgoda je čarobna.

[6]) Neke bitne razlike u filosofiji potiču iz različitog shvatanja (načina) tog postojanja. Jedan sled: sve novo je staro (kružno vreme) — drugi sled: sve novo potire staro (linearno vreme).

[7]) Na planu psihičke ekonomije, Frojd govori o delovanju načela realnosti (nasuprot načelu zadovoljstva). Na planu percepcije srećemo se sa selektivnom funkcijom pažnje.

[8]) O tome uporedi: E. Moren, *DUH VREMENA*, Beograd 1967. (poglavlje *Duh vremena)* i I Mandić, *MITOLOGIJA SVAKIDAŠNJEG ŽIVOTA*, Rijeka 1976. (završno poglavlje). Mimo zapažanja ovih autora istakli bismo da nam se u liku popularnih ličnosti nude obrasci »intenzivne«, ili »luksuzne« egzistencije kao zamena za dragocenost čarobnog. Da je reč o surogatu znamo i po tome što povremeno u svest izbija osećaj da u luksuzu ima nečeg »jevtinog«, u »zvezdama« lažnog, a u senzacijama šupljeg.

[9]) U ovom odeljku reč je o tehnici u mašinskom smislu.